

कुलन

शक्तं राक्षसीनां शिल्पम् । इति राजनिर्घण्टः ॥
(अस्य अपरे पर्यायगुणा यथा,—

“कुलत्यका कुलत्यश्च कथ्यन्ते तदुग्रा अथ ।
कुलत्यः कटुकः पाके कषायः पित्तरक्तघ्नः ।
लघुर्विदाही वीर्योष्णः श्वासकासकफानिलान् ॥
हन्ति हिक्काक्षरीशुकदाहानाहान् सपीनसान् ।
खेदसंयाहको मेदोवृक्षमिहः परः” ॥
इति भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे प्रथमे भागे ॥ * ॥

“उष्णः कुलत्यो रसतः कषायः
कटुविपाके कफमासतप्तः ।

शुक्राक्षरीगुल्मनिघ्नदन्तश्च
संयाहकः पीनसकासहारी ॥
आनाहमेदोदगदकोलहिक्का
श्वासापहः शोणितपित्तघ्नः ।

कफस्य हन्ता नयनामयघ्नो
विशेषतो वन्यकुलत्य उक्तः” ॥

इति रुद्रुते सूत्रस्थाने ४६ अध्याये ॥ * ॥)

कुलत्या, स्त्री, (कुलत्य + स्त्रियां टाप् ।) वनकुलत्यः ।
तत्पर्यायः । टक्प्रसादा २ अरण्यकुलत्यिका ३
कुलाक्षी ४ लोचनहिता ५ चक्षुष्या ६ कुम्भका-
रिका ७ कुलत्यिका ८ । इति राजनिर्घण्टः ॥

कुल्लाघः ९ कुरवित्त्वकः १० । इति रत्नमाला ॥
अस्या गुणाः । कटुत्वम् । तिक्तत्वम् । अशःशूल-
नाशित्वम् । विन्याध्यानप्रमनत्वम् । चक्षुर्हित-
त्वम् । व्रणरोपणत्वम् । कुलत्याङ्गनम् । अस्य
पर्यायः पूर्ववत्तदधिकत्वे । कुम्भकारी १ प्रला-
पहारी २ । अस्य गुणाः । चक्षुर्हितत्वम् । कषाय-
त्वम् । कटुत्वम् । हिमलग्नः । विषविस्फोटकगू-
व्रणदोषनाशित्वम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

कुलत्यिका, स्त्री, (कुलत्या स्त्रार्थे संज्ञायां वा कन्
अत इत्वम् ।) कुलत्याकाराङ्गनप्रत्तरविशेषः । इत्य-
मरः । २।६।१०२ ॥ अस्य गुणपर्यायौ कुलत्याशब्दे
द्रव्यौ । वनकुलत्यः । इति राजनिर्घण्टः ॥

कुलधर्मः, पुं, (कुलस्य कुले वा आचरितो धर्मः) ।
खजातीधर्मः । कुलाचारः । यथा,—
“उत्सन्नकुलधर्माणां मनुष्याणां जगद्गणैः ।
नरके नियतं वासो भवतीत्यनुश्रुतम्” ॥
इति श्रीभगवद्गीतायाम् । १ । ४३ ॥

कुलधारकः, पुं, (कुलं धारयति रक्षति यः । कुल +
हृ + णिच् + एवुल् ।) पुत्रः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥
कुलनायिका, स्त्री, (कुले कुलाचारयजनकाले पूज्या
या नायिका ।) पञ्च-मकारयजने पूज्या स्त्री ।
यथा,—

“रत्नमाल्येन सम्बितो रत्नपुष्पविभूषितः ।
पद्मीकरणसङ्केतैः पूजयेत् कुलनायिकाम्” ॥
सा नवविधा यथा,—

“नटी कामाक्षिनी वेश्या रजनी नापिताङ्गना ।
ब्राह्मणी शूद्रकन्या च तथा गोपालकन्यका ।
माताकारस्य कन्या च नव कन्याः प्रकीर्तिताः” ॥
इति तन्त्रसारः ॥

कुलनक्षत्रं, स्त्री, (तन्त्रसारोक्तपारिभाषिकलक्षणं कुलं
तत्र तत्सम्बन्धि वा नक्षत्रम् ।) भरणीरोहिणी-

कुलश्रे

पुष्यमघोत्तरफल्गुनीचित्राविशाखाज्येष्ठापूर्वाषा-
ढाश्रवणोत्तरभाद्रपदः । यथा,—

“वारुणाद्राभिजिन्मूलं कुलाकुलमुदाहृतम् ।
कुलानि समधिष्ठानि शेषाणि चाकुलानि च” ॥
इति तन्त्रसारः ॥

कुलनाशः, पुं, (कुलं मूलमग्नं न अश्नाति । न + अश्
+ अच् ।) सप्तसुपेति समासः । उद्ग्रस्य हि उद्ग्रत-
कन्धरत्वात् भूमिलक्ष्म्याभक्ततया तथात्वम् ।)
उद्ग्रः । इति हेमचन्द्रः ॥ (कुलस्य नाशः ध्वंसः) ।
कुलध्वंसः ॥

कुलपतिः, पुं, (कुलस्य वंशस्य गोचस्य वा पतिः
खामी ।) कुलखामी । गोचप्रधानः । कुलनाथः ।
यथा । “अथ सिन्धुसौवीरपतेरङ्गगायस्य व्रजत
इत्तुमत्वास्ते तत्कुलपतिना शिविकावाहपु-
यान्द्वेषयसमये देवेनोपसादितः स द्विजवर उप-
लब्धः” ॥ इति श्रीभागवते ५ । १० । १२ ॥ (कुलस्य
काचवर्गस्य पतिः पालकः । अन्नदानपीषणपूर्वकं
अध्यापको मुनिविशेषः । उक्तः ।

“सुनीनां दशसाहस्रं योऽन्नदानदिपोषणात् ।
अध्यापयति विप्रर्षिः स वै कुलपतिः स्मृतः” ॥)

कुलपञ्चः, पुं, (कुलं भूलभं पञ्च पर्यामस्य ।) दमनक-
वृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

कुलपालकं, स्त्री, (कुलं समूहं पालयतीति । पालि +
एवुल् ।) वज्रफलोत्पत्तेस्तथात्वम् ।) कुरम्बम् ।
कमलानेव इति भाषा । इति शब्दचन्द्रिका ॥
(कुलं वंशं पालयति । पाल + णिच् + एवुल् ।)
वंशप्रतिपालके, चि ॥

कुलपालिः, स्त्री, (कुलं पालयति या । पालि + इन् ।)
कुलवती । इति शब्दमाला ॥

कुलपालिका, स्त्री, (कुलं पालयति । पालि + एवुल्
टाप् इत्वम् ।) यदा कुलपालि + स्वार्थे कन् टाप् ।)
कुलस्त्री । इत्यमरः । २ । ६ । ७ ॥

कुलभट्या, स्त्री, (कुलैः वंशभूतैः भट्या भरयाम् । कुल-
+ भट् + भावे कप् ।) गर्मिणोपस्थिपासना । इति
जटाधरः ॥ (कुलस्य भट्या । वंशभरयाम् ॥)

कुलम्भरः, पुं, (कुलं गृहं भजति हन्ति सन्धिकर्त्त-
नादिना इति । कुल + भञ्ज + अच् ।) निपातनात्
मुम् लस्य रः ।) कुजम्भलः । चौरः । इति
हारावली ॥

कुलवर्णा, स्त्री, (कुलेषु भिषक्कुलेषु वर्णः वर्णनं गुण-
कथनं यस्याः) । रक्तचिह्नम् । इति राजनिर्घण्टः ॥
कुलवारः, पुं, (कुलस्तदाख्या प्रसिद्धो वारः) । मङ्गल-
शुक्रवारौ । यथा ।

“रविश्चन्द्रो गुरुः सौरिश्चत्वारश्चकुला इमे ।
भौमशुक्रौ कुलाख्यौ हि बुधवारः कुलाकुलः” ॥
इति तन्त्रसारः ॥

कुलविप्रः, पुं, (कुलपरम्परागतः कुलहिताय नियुक्तो
वा विप्रः) । कुलपुरोहितः । इत्यमरटीकायां
खामी ॥

कुलश्रेष्ठी, [न्] चि, (कुलेषु शिष्यकुलेषु श्रेष्ठी ।)
शिष्यकुलप्रधानः । तत्पर्यायः । कुलिकः २ । इत्य-
मरः । २ । १० । ५ ॥ कुलकः ३ कुलः ४ श्रेष्ठी ५ ।

कुलायः

153

इति तट्टीकायां भरतः ॥

कुलसम्भवः, पुं, (कुले कस्यचित् वंशे सम्भवः उत्-
पत्तिरस्य ।) यस्य कस्यचित् कुले जातः । तत्प-
र्यायः । वीज्यः २ । इत्यमरः । २ । ७ । २ ॥

कुलसौरभं, स्त्री, (कुलं श्रेष्ठं सौरभं यस्य ।) मरुवक-
वृक्षः । इति शब्दमाला ॥

कुलस्त्री, स्त्री, (कुले कुलस्थिता स्त्री) । कुलपालिका ।
अनन्यगामिनी कुलरक्षिका स्त्री । इत्यमरः । २ ।
६ । ७ ॥ (तथा च चाणक्ये ।

“असन्तुष्टा द्विजा नष्टाः सन्तुष्टा इव प्रार्थिताः ।
सलज्जा गणिका नष्टा निर्लज्जाश्च कुलस्त्रियः” ॥

कुले कुलचक्रे मूलाधारे विराजते या स्त्री ।
कुलकुण्डलिनीप्रसक्तिः । यथा, कुलाण्ये ।

“कुलस्त्रीज्ञानमात्रेण जीवन्मुक्तो भवेन्नरः” ॥)

कुलहृदकः, पुं, (कुलाय संघाय ऊड्यते । ऊडि संघे
+ एवुल् ।) एषोदरात् उकारलोपः ।) आरणिः ।
आवर्त्तः । इति हारावली ॥

कुलाकुलतिथिः, पुं स्त्री, (तन्त्रोक्तकुलाकुलनामा प्र-
सिद्धा तिथिः) । द्वितीयाष्टमिदशम्यः । यथा ।
“द्वितीया दशमी षष्ठी कुलाकुलमुदाहृतम्” ॥

इति तन्त्रसारः ॥

कुलाकुलनक्षत्रं, स्त्री, (तन्त्रोक्तकुलाकुलसंज्ञकं नक्ष-
त्रम् ।) आर्द्रामूलाभिजिह्वतमिथानक्षत्राणि ।
यथा, तन्त्रसारः ॥

“वारुणाद्राभिजिन्मूलं कुलाकुलमुदाहृतम्” ॥

कुलाकुलवारः, पुं, (तन्त्रोक्तकुलाकुलनामा वारः) ।
बुधवारः । यथा, तन्त्रसारः ॥

“भौमशुक्रौ कुलाख्यौ हि बुधवारः कुलाकुलः” ॥

कुलाचलः, पुं (कुलसंज्ञकः अचलः प्रज्वलः । शाक-
पार्थिवादिवत् मध्यपदलोपः) । कुलप्रज्वलः । यथा ।

“अष्टकुलाचलसप्तसमुद्रा
ब्रह्मपुरन्दरदिनकरवज्राः ।
न त्वं नाहं नायं लोक-
स्तदपि किमर्थं क्रियते शोकः” ॥

इति मोहसुन्दरे ७ ॥ सप्तकुलप्रवर्त्तता यथा ।

“सप्त येऽस्मिन् महापर्वतः विस्तृताः कुलप्रवर्त्तताः ।

माहेन्द्रो मलयः सङ्घः शक्तिमाष्टद्वानपि ॥

विन्ध्यश्च पारिपात्रश्च इत्येते कुलप्रवर्त्तताः” ॥

इति मातङ्गे ६५ अध्यायः ॥

कुलाचार्यः, पुं, (कुलस्य वंशस्य व्याख्यायां वर्णनादौ
गुणकीर्त्तनविषये वा आचार्यः) । कुलज्ञः । कुली-
नादीनां वंशांशव्याख्याकर्तृब्राह्मणः । अस्य विव-
रणां घटकशब्दे द्रष्टव्यम् ॥

कुलाटः, पुं, (कुलेन संघेन अटतीति । अट् + अच् ।)
क्षुद्रमत्स्यभेदः । इति शब्दमाला ॥

कुलाद्रिः, पुं, (कुलनामा स्वातोऽद्रिरचलः) । कुला-
चलः । इति सिद्धान्तशिरोमणिः ॥

कुलाधारकः, पुं, (कुलस्य वंशस्य आधारकः प्रति-
ष्ठापकः) । पुत्रः । इति शब्दरत्नावली ॥

कुलायं, स्त्री, (कौ पृथिव्यां नायो लयो यस्य) ।
शरीरम् । इति पुराणम् ॥

कुलायः, पुं, (कुलानां पत्तिसमूहानां अयः वास-